ПРОБА

улаштовання хронольоґії до творів Тараса Шевченка.

ЧАСТИНА ДРУГА[1]).

НАПИСАВ **О. КОНИСЬКИЙ.**

I.

Улаштовуючи хронольоґію до творів, написаних Шевченком за другу половину короткого віку свого, себ то за час від заслання (31 мая р. 1847) до смерти, перш за все треба повикидати те, що вийшло не з під Шевченкового пера творчого, не стоїть в гармонії з високохудожницькою виразно індивідуальною Музою його, а навпаки здаєть ся мині різким диссонансом в загально чистих, ніжних, мягких та гучних аккордах пісень її.

Друкованнє псевдо-Шевченкових творів почало ся небавом по смерти нашого Кобзаря: сю помилку вперше зробила „Основа“, надрукувавши кілька віршів Невідомого, присланих в редакцию, яко Шевченкові. Друкуючи ті вірші „Основа“, з разу-ж подала своє слово, що вона непевна в тому, що вірші Невідомого вийшли з під Шевченкового пера. „Не та хода була в Тараса“, додала редакция. І дійсне небавом Микола Захаров довів, що то вірші не Шевченкові, а Афанасєва-Чужбинського і були вже надруковані в книжечці „Що було на серці“[2]).

Другим разом, скільки я вістен, псевдо-Шевченкові твори були прислані в редакцию „Мети“ і тут[3]) між творів дійсно Шевченко-

---

[1]) Дивись, том VIII Записок Н. Т—ва ім. Шевченка.

[2]) Основа 1862 кн. X стор. 91.

[3]) Мета 1863 ч. 4, стор. 271—274.

вих („Мині однаково“, „До Костомарова: „Весїннє сонечко ховалось“ і „Як умру, то поховайте“) уміщено, яко Шевченкові, добре всїм відомі вірші: „Ще не вмерла Україна“.

Жерело, з якого редакция „Мети“ добула ті Шевченкові і не Шевченкові твори лишило ся невідомим.

Перегодом львівська „Правда“[1]) поруч з Шевченковими віршами „Як би ви знали паничі“ надрукувала, яко Шевченкові „ще недруковані поезиї“: „Гарно твоя кобза грає“ та „Дивлю ся на небо“.

Нарештї і „Кіевская Старина“ подала кілька віршів, яко Шевченкові: „До сестри“[2]), „Ой у саду, у саду“[3]) і „драгуни і піхота“[4]).

Що до „Кобзарів“, так, почавши з видання р. 1876 (в Празї), я не відаю нї одного, щоб не було в йому надруковано не Шевченкових яко Шевченкові твори. До „Кобзаря“ 1876 заведено в рубрику „до 1847 року“: „Гарно твоя кобза грає“, „В альбом: Ти якось так собі“ і „Полуботко“. Редакция „Кобзаря“ р. 1883 (в Петербурзї) не взяла тих віршів, але-ж завела на стор. 484 не Шевченкові вірші „Не журю ся я“, реґіструючи їх до творів Шевченкових р. 1860. До київських „Кобзарів“, опріч „Не журю ся я“, додано ще „До сестри“[6]).

На сам кінець в „Кобзарі“ львівському, виданому під доглядом професора Омел. Огоновського, бачимо на предиво заведеними трохи що не всї псевдо-Шевченкові вірші, та ще инде і з приміткою, що вони Тарасові. До 1 т. сего „Кобзаря“ заведено: „До сестри“ стор. 191, „В альбом“ 192 і „Полуботко“ 248 і зареґістровані вони до творів, писаних до заслання; до II т. пішли „Ой у саду, у саду“ стор. 57, „Не журю ся“ стор. 229 і нарештї (здаєть ся вперше в „Кобзарі“) „Мій Боже милий, знову лихо“ стор. 223.

Дїло зайве доводити, що вірші „Ще не вмерла Україна“, „Гарно твоя кобза грає“, „Дивлю ся на небо“ і „І драгуни і піхота“ написані не Шевченком. Перші, давно винято з „Кобзаря“ яко не Шевченкові, другі і трегї ще за житя Шевченка надру-

---

[1]) Правда 1876 стор. 125—127.
[2]) 1885 кн. III стор. 522.
[3]) 1888 кн. X ст. проф. Стороженка.
[4]) 1889 кн. IV стор. 242.
[5]) т. 2 стор. 73—77.
[6]) 1889 стор 511 і 553; 1894 (дешеве видання) стор. 256 і 558.

ковані з підписом авторів їх — Чужбинського і Петренка[1]), а про останне я вже говорив[2]).

Перш нїж доводити, що і всї иньші з наведених в горі віршів не Шевченкові твори, погляньмо — хто і звідкіль їх подав до друку. Вірші: „Не журю ся я“ взято з „Воспоминаній о Шевченкѣ Афанасьева-Чужбинського; вірші: „Ой у саду, у саду“ проф. Стороженко взяв з записної книжки Лазаревського Федора, де вони написані власною рукою Шевченка[3]). „До сестри“ Ф. Каминський взяв з записної книжки Дейкуна[4]), де вони записані рукою останнього. Не Шевченкові вірші в „Правдї і в „Кобзарі“ 1876 показано взятими „з рукопису 1848 р.“[5]), а звідкіль взято „Мій Боже милий“, я не вістен.

На скільки певні оті рукописні жерела? Звістно, річ іде не про певність істновання рукописів, а про те лишень: яку вагу треба давати їм в справі признання Шевченковими творами тих віршів, що записані в них яко Шевченкові?

Що до записних книжок Лазаревського і Дейкуна, то на їх, а найпаче на останню, треба дивити ся взагалї так, як і на силу силенну тих альбомів, що були на Українї майже у кожній хоч трохи осьвіченій родинї лїт 40—30 назад, коли вельми трудно було добути книжку. Молодїж, найпаче жіноча, кохала ся в таких альбомах, заводячи туди вірші і з книжок, і з рукописів, і з переказів устних. Через те в альбомних віршах не тільчо було богацько помилок, але і йменння авторів часто-густо було не відповідне. Передо мною і тепер лежить дві таких книжочки, писаних одна р. 1854 панночкою інституткою, друга р. 1850 студентом харківського унїверситету. І там і там бачу я кілька разів підписи: „Тарас Шевченко“ під творами написаними иньшими письменниками, напр. під відомими віршами Йосипа Бодянського: „Кирилови Розуму“[6]), під віршами Чужбинського „Ой у полї на роздолї“[7]), під віршами Петренка: „Думи мої, думи мої“[8]) і під Гребінчиними російськими „Признаніе“ і т. и. Коли в „Основі“ надруковано було вірші Афанасєва

---

[1]) Молодик 1843 стор. 102 і Южно-русскій сборникъ 1848 стор. 32—33.
[2]) Дивись: Записки т. XI, Шевченко на першому засланню стор. 45.
[3]) Кіев. Стар. 1888 кн. X.
[4]) Кіев. Стар. 1885 кн. 3 стор 522.
[5]) Кобзар 1876 т. 2 стор. 44 і 49.
[6]) Молодик 1843 стор. 128.
[7]) ibidem.
[8]) Юж. рус. збірн. стор 31.

нїби то Шевченкові, так небіщик Захаров, пишучи спростованнє, показував минї теж записну книжочку одного свого приятеля, де під піснями „Ой колись була роскіш воля, а тепер неволенька“ і „Віють вітри, віють буйні“ автором був підписаний Шевченко.

Мабуть до таких книжочок-рукописів треба зачислити і Дейкунову. Каминський тому тільки і взяв „До сестри“ за Шевченків твір, що в Дейкуновому зшитку „стоїть воно рядомъ съ „Хустиною“ Шевченка“, а Дейкун переписав собі ті вірші „з рукопису В. В. Т—скаго“ (мабуть Тарновського?), де ті вірші були вкупі з иньшими творами „приписываемыми Шевченку“[1]). Се такий довід, що проти його не варто й змагати ся; иньші розглянемо трохи згодом, а тепер тільки спитаємо: а хто-ж переписував ті вірші в зшиток д. Т—ського? звідкіль переписував? і які доводи на те, що в зшитку Т—ського не зроблено помилок?

Записна книжка Лазаревського має трошки більшу вагу тому, що вірші: „Ой у саду у саду гуляли кокошки“ записані Шевченком, але Шевченкове власноруче, як зараз бачити мемо, не завждї можна брати за певний доказ того, що записані їм вірші, навіть у власному його зшитку, його і твір. Вірші „Ой у саду“ від першого і до останнього слова такі нікчемні і по формі і по змісту, що аж чудно якось гадати, щоб можна було брати їх за Шевченкові!... Що поет записав їх Лазаревському, так нема нїчого дивного, коли до їх жартовливо-вульгарного тону пригадаємо слова Лазаревського, що Шевченко записав ті вірші, „находясь въ веселомъ расположеніи духа“[2]). Додам, що й редакция „Кіев. Стар. друкуючи отсї вірші вдруге[3]) в замітцї Даценка, додала: „майже запевне можна сказати, що се не Шевченкові вірші, про що ми скажемо потім“. (На превеликий жаль йде з того часу 5-й рік, а те „потім“ і досї не прийшло!).

Що до власноручних Шевченкових манускриптів, так се питаннє вельми великої ваги, та шкода, що воно і досї не з'ясоване майже нї трохи критично. Які після Шевченка лишили ся манускрипти його руки? скільки їх? якого вони змісту? якої вони ваги? у кого вони? Отсї питання майже зовсїм не зачеплені, не вистежені і ми майже зовсїм не маємо певної відповіди нї на одно з них. А тим часом доки рукописи не з'ясовані, не вистежені критично,

---

[1]) Кіев. Стар. 1885 кн. 3 стор. 523.

[2]) Кіев. Ст. кн. X.

[3]) ibidem 1893 кн. 2 стор. 260.

доти річ неможлива улаштовати хронольоґію усїх творів його без помилки. Відома річ, що Шевченко, опинившись на засланню і зневолений царською забороною писати, силою свого поетичного натхнення не спроможен був корити ся заборонї:

„Хоч доведеть ся роспястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи“[1]), писав він.

Але-ж „мережати“ мусїв він, як і сам каже, „тихенько“, нишком[2]), щоб нїхто не бачив і не довідав ся, що він пише, бо він тямив, що не мине його лихо, коли про його писання „отсї добродїї (начальство) дознають“[3]). А про те „нехай хоч розіпнуть, каже він,

А я без вірші не улежу,
Уже два годи промережав,
І третий в добрий час почну“[4]).

Щоб зручнїйш було ховати свої твори поет писав їх в маленькі книжечки і ховав останнї за холяву в чоботї. Одну з таких книжечок поет показував Турґеневу[5]). То був малесенький зшиточок („крошечная книжечка“), оправлений в просту дегтярну шкіру.

Скільки було таких книжечок, запевне невідомо. Уважаючи на зручність ховати їх за холявою, так щоб „добродїї“ того не спостерегли, книжечки і повинні були бути дуже маленькими; з сего і з віршів Шевченка можна гадати без помилки, що тих книжечок було чотири. Скрізь в віршах поет каже: книжечки, а в одному вірші говорить: „і четверту починаю книжечку в неволї мережати“[6]).

Невідомо також — і в кого ті книжечки? Я не відаю досї, щоб де-будь було оголошено хоч про одну Шевченкову книжечку, щоб мала на собі усї такі ознаки, з яких було-б запевне знати, що вона „захалявна“.

Д. Науменкови поталанило бачити дві Шевченкових рукописних книжечки, але-ж річ очевидна, що нї одна з них не була за халявою. Одна з них завбільшки в аркуш почтового паперу in 8°.

---

[1]) Кобзар 1876 т. II ст. 143.
[2]) ibidem стор. 113.
[3]) ibidem т. 1 стор. 247.
[4]) ibidem
[5]) ibidem, Споминки Турґенева V.
[6]) ibidem т. II стор. 143.

Такої величини книжку носити за халявою не можна і не зручно, і зараз би „добродії“ помітили її, до тогож вона зграбно переплетена і доволї чиста. Тут записано 126 віршів, між ними: „Княжна“, „Відьма“, „Лилея“, „Іржавець“, „Сон“, „Чернець“, „До Козачковського“, „Варнак“, „Сотник“, „Марина“, „Титарівна“, „Петрусь“ і иньш. Очевидно, що се не ті Тарасові твори, що він назвав „невольницькою поезиєю“ і лагодив їх, сидячи в Нижньому Новгороді. Се той зшиток, чи книжечка, що Шевченко спорудив і почав 21 лютого р. 1858 переписувати туди свою „невольницьку поезию“, перебуваючи в Нижнїм Новгороді по дорозї з свого заслання[1]).

Ознаки, які подав д. Науменко[2]) про другу, теж невистануть на те, аби впевнити, що то книжечка „захалявна“, хоча й можна де з чого гадати про її „захалявність“. Вельми жалкую, що д. Науменко, не вгадати — з якої причини, не відважив ся повідати у кого саме ті книжечки і навіть не подав повного змісту обох книжечок. Про другу (меньшу) книжечку він надто поскупив ся. Довідуємо ся тільки, що там 85 творів, що останнїй твір там записаний — „Заступила чорна хмара“ і що там нема нїчого за час після р. 1850 до р. 1857. Одначе і отсї невеличкі і занадто скупі ознаки задля нас дуже цїнні.

З них маємо новий довід, що на другому засланню Шевченко до мая р. 1857 нїчого по українськи не писав, бо й неможна було. Арештовано його в Оренбурзї в самому кінцї квітня р. 1850 і до 17 жовтня він перебував то в казематах, то в дорозї під вартою, а коли дістав ся в Новопетровський форт, так його взяли і тримали по приказу ґенерала Обручова під таким доглядом „дядьки“, ефрейтора і капітана Потапова, що йому й за холявою не можна було сховати свого писання. Перегодом хоча йому дозволено було писати, але тільки по російськи і під пильним доглядом офіцерів.

Не відаючи змісту отієї другої книжечки, не можна сказати чи всї оті 85 віршів, що в ту книжечку записані — то власні твори Шевченкові і чи нема між ними творів иньших авторів? Можна гадати, що мабуть є; ми відаємо, що Шевченко в свої книженки записував чужі твори і народні пісьнї і гадаємо: чи ота меньша книжечка, яку бачив д. Науменко, не належить до тих Шевченкових рукописів, якими орудовали редактори „Кобзаря“ року 1876?

---

[1]) Кобзарь т. 3 стор. 174.

[2]) Кіев. Стар. 1892 кн. 2 стор. 317.

Редактори сего „Кобзаря“ не обговорили, як би годило ся, докладно з усіма подробицями усіх рукописів, якими вони орудовали; в передмові до „Кобзаря“ вони сказали тільки, що користовали ся „з різних засланих до них рукописів і між останніми найбільш давали віри або власним автоґрафам Шевченка, або таким спискам сторонних людей, які він де не де поправляв власною рукою“. Зараз побачимо, що і з Шевченкових автоґрафів не завжді і не все можна брати без критики і розважности. Але попереду доведемо до краю бесіду про Шевченкові рукописні вірші і розгляньмо, хоч гадаючи, які рукописи могли бути в руках редакторів „Кобзаря“ р. 1876?

Перш за все та „невольницька поезия“, себто вірші, писані р. 1847—1858, що він переписував і лагодив для друку в Н. Новгороді[1]), в Москві[2]) і в Петербурзї[3]) і яку, прибувши в Петербург, хотїв надруковати під фірмою „Поезиї Т. Ш.“ Отсе на мою думку і є, як я і сказав вже в торі, та більша книжечка, що бачив Науменко. Другим Шевченковим автоґрафом віршів вважаю оту меньшу книжечку, а третим рукописом були усї Шевченкові вірші опріч „Еретика“ переписані Кулїшем[4]) (вірші написані до квітня р. 1858). Лаштовати „Кобзаря“ до цензури Шевченко упрохав Каменецького, і певна річ – доручив йому задля вибору усї свої твори. Коли Шевченко помер, так „усї папери його лежали на підлозї роскиданими“, і все, що лишило ся по смерти його, доручено було на схованку Михайлу Лазаревському[5]). Останнїй з початку р. 1866 заходив ся коло видання Шевченкових творів, за редакцию їх взяв ся М. Костомаров[6]). На веснї р. 1866 з самого початку березїля, вертаючись з-за кордону, я бачив ся в Петербурзї з Костомаровим, він в розмові хвалив ся, що усї українські твори Шевченка передано йому задля улаштовання нового видання „Кобзаря“, але роботу вибору кобзарських творів взяв на себе Вашкевич. Від останнього знаємо[7]), що спадщиною (лїтературною), яку лишив Шевченко, була „маленька книжечка“ та „переплетений в жовту папку

---

[1]) Кобзарь т. 3 стор. 174 і 179
[2]) ibidem 183.
[3]) ibidem 192.
[4]) ibidem 193.
[5]) ibidem 192
[6]) Кіев. Стар. 18 Спомники Недоборовського.
[7]) ibid. 1895 стор. 43 і далї.
[8]) ibidem.

зшиток з ріжнобарвного почтового паперу завбільшки в почтовий аркуш з написом „Поезиї Т. Шевченка“. В маленьку книжечку було переплетене все, написане поетом на засланню на аркушиках в $^1/_{16}$ звичайного великого аркушу почтового паперу. Се була книжечка з тих зшитків, каже Вашкевич, що поет носив в халяві. З сієї книжечки поет переписував в жовту книжечку вже полагожені свої твори, а також і нові, написані їм після заслання. Значна частина тих творів була надрукована в „Основі“, але не меньш третини не було ще надруковано і гадали те надруковати в „Кобзарі“ Кожанчикова. Тодї ото трапив ся замах Каракозова на царя (4 квітня р. 1866) і лютованнє Муравєва, так з обережности були спинені роботи по виданню „Кобзаря“, а манускрипти доручили зберегати Кожанчикову. Перегодом, вже р. 1867 той „Кобзарь“ з передмовою Костомарова вийшов таки. Здаєть ся, що книжки про які повідав д. Вашкевич, і є ті самі, про які говорив д. Науменко. Отсе і всї відомі доси рукописи поетичних творів Шевченка. Мабуть книжечки, про які повідали д. Вашкевич і д. Науменко і є ті самі Шевченкові автоґрафи, якими орудовали редактори „Кобзаря“ р. 1876.

До останньої гадки доводить мене д. Науменко рахунком усїх Шевченкових творів в книжечцї написаних їм за час 1857—1860 5 грудня (останний твір в тій книжечцї „Зійшлись, побрались“). Такуж саму лїчбу Шевченкових творів за той час маємо в „Кобзарі“ р. 1876: в першому томі (стор. 327 „Москалева Криниця“ до стор. 367 „Зійшлись, побрались, поєднались“) маємо 31 твір, та в другому 26—57. Звідсїль коли викинемо ті, що надруковано в обох томах: „Москалева Криниця“ і „Ликері“ та не певне зареєстровані „Думи мої, думи“ і „Відьму“, то й буде 53.

Але хоч би я й помилив ся в отсїй своїй думцї, то певним лишить ся те, що редактори „Кобзаря“ 1876 не досить уважно розглядїли Шевченкові автоґрафи, чи, певнїйш сказати: його „рукопис 1848 р.“.

Коли-б і справдї той Шевченків рукопис, який редактори „Кобзаря“ р. 1876 назвали „рукописом 1848“ і з якого взяли вони „В Альбом“ і „Полуботка“ і ин. був дїйсно рукописом 1848, так чудно, що вірші з його зареґістровано в рубрику „До 1847 року!“ Воно правда, що і Шевченкові і не Шевченкові вірші з того рукопису, надруковані в 2 т. на стор. 73—75, написані до р. 1847; так же треба було розвязати те питаннє, що само собою виступає наперед: через що твори, писані до р. 1847, Шевченко поперописував в зшиток р. 1848?

Шукаючи відповіди на се питаннє і побачили-б, що рукопису „1848 р.“ Шевченкови не можна було написати р. 1848, а писав він його геть пізнїйш, і саме не ранїйш як в листопадї р. 1849 і не пізнїйш як в першій половинї р. 1850.

З того рукопису надруковано в „Правдї“ р. 1876 вірші Петренкові: „Дивлю ся на небо“, що з назвою „Небо“ були надруковані першим разом в альманасї Амвросія Метлинського „Южный Русскій Зборникъ“. Альманах сей вийшов з друку не ранїйш другої половини р. 1848, бо цензорський дозвіл друковати його дано 17 мая р. 1848, значить тодї коли саме Шевченко, перебуваючи в експедициї Бутакова, „лїчив в неволї днї і ночи“. З експедициї Шевченко вернув ся до Оренбургу 1 листопаду[1]) р. 1849, а в другій половинї квітня р. 1850 по доносу Ісаєва його арештовано[2]). Таким чином тілько за той час перебування в Оренбурзї Шевченкови й можна було побачити альманах Метлинського і переписати собі Петренкове „Небо“. Далї знати, що Шевченко переписав „Небо“ не з друкованого, а з чийогось переказу, а той хто пореказував йому з голови, не гаразд добре памятовав і через те наробив великих помилок. Напр. в альманасї 8-й рядок „Неба“ читаємо так:

„У сьвітї їх ясним все горе втопить“, а у Шевченка:

„І в сьвітї їх яснім себе покохать“.

Рядки 15 і 16 у Шевченка зовсїм пропущені. Рядки 17 і 18 у Петренка:

„І на сьвітї гірко, як стане ще гірше,
Я очи на небо — минї веселїйше“,

а у Шевченка, замісць того, якась недоладня проза, коли тілько, сї верші не перекрутив той, хто переписував їх з Шевченкового рукопису:

„І в сьвітї гірко, а як стане ще гірше,
Я от[3]) на небо і минї веселїйше“ і т. д.

II.

Коли Каминський подав в „Кіев. Старин'ї“ вірші „До Сестри“ яко Шевченкові і написані княжнї Репнїній, додаючи, що з тих віршів знати-б то, що Шевченко і княжна своє обопільне сердешне

[1]) Див. Записки т. XI, Шевченко на першому засланню стор. 35.

[2]) ibidem 51.

[3]) Певно помилка переписчика, замісць „очи“.

почуте прикривали грою в брата та сестру[1]), так княжна запротестовала проти сего і повідала[2]), що вірші „До сестри“ написав не Шевченко, а одна її знайома до своєї молодшої сестри.

Авторка сїх віршів мині відома, але коли княжна Репнїна не назвала її, так не дозволю собі і я оголошувати її йменння. Скажу тілько, що родинні умови житя авторки були такі, що давали їй і привід і повну основу промовити до своєї молодшої сестри:

„Нам з тобою, моя сестро!
Не ходити в парі“.

Княжна Репнїна в свойому спростованню повідала сущу правду, але проф. Ом. Огоновський якось скептично глянув на отсе правдиве спростованнє: в своїй Історії лїтератури[3]) він і не згадав про його, а в примітках до „Кобзаря“ каже[4]): „ми стоімо при думцї, що се є стихотвір Шевченка, написаний до княжни Репнїної, бо старша сестра не могла писати до молодшої „нам з тобою не ходити в парі“. Очевидно небіжчик Огоновський вираз „не ходити в парі“, взяв в значінню одруження, але се була велика помилка: авторка сей вираз розуміла простїйш, в значінню: наші дороги ріжні, розійшли ся вони і не зійдуть ся вже.

Не гаразд зробив і д. проф. О. Колесса[5]), давши повну віру гадкам Каминського, чисто апріорним, і знехтовавши спростованнє певного і правдивого сьвідка княжни Репнїної. Остання відома нам яко людина високоморальна, правдива і релїґійна (особливо під кінець свого віку), і отсї ознаки не дали-б їй сказати неправду, а її „аристократичне походженнє“ не стало-б їй на перешкодї сказати Шевченкови правду, коли-б вона кохала його. Почуте самоповаги і щирости не дало-б їй „грати ся з нашим поетом в брата та сестру“.

Вірші: „Не журю ся я“ надруковав Афанасєв-Чужбинський в своїх споминках[6]), не кажучи — чиї вони. Коли-б вони були дїйсно Шевченкові, він сказав би те виразно, так виразно, як повідав про вірші „Не жени ся на богатій“ і „За думою дума роєм вилїтає“[7]). Про отсї вірші він каже виразно, що їх написав Шев-

---

[1]) Кіев. Стар. 1885 кн. 3 стор. 524—5.
[2]) Русскій Архивъ 1887 ч. 6 стор 258.
[3]) Том II стор. 472.
[4]) Кобзарь 1893 т. II стор. 303.
[5]) Зоря 1892 стор. 274 і далї.
[6]) Воспоминанія о Шевченкѣ стор. 33.
[7]) ibidem 10 і 25

ченко, тим часом про вірші „Не журю ся“ річ його якась таємнича. Росповівши, як Шевченка дурила якась красуня і з якої причини поет покинув навідувати ся до неї, Чужбинський каже: „ось вірші, написані з тієї нагоди“ („по этому случаю“). Хтож їх написав? чи Шевченко, чи Чужбинський, чи хто иньший? про те ні слова! Гадати тут яку-будь просту, неумисну недоговірку не можна: не такий був Чужбинський. З Шевченкових Записок[1]) ми кілька разів відаємо, що Чужбинський завжді „відав, що творив“. Огож і тепер в своїх споминках не неумисне не повідав він нам йменя автора „Не журю ся“. І я певен, що не Шевченко, а Чужбинський вилив ті вірші. Зміст їх, убожество почутя, і форма, і мова, не нагадуючи нї в чому Шевченка, виразно малюють мині Чужбинського, з усіма його „поетичними“ індивідуальностями. Проти моєї думки можна сказати, що колиб ті вірші були Чужбинського, так вони були-б надруковані в „Собраніи сочиненій“ його, виданих р. 1892. Але-ж твори Чужбинського видано трохи що не по 20 роках по смерти його, а проте — чиї саме вірші „Не журю ся“, опріч самого Чужбинського ніхто не відав, та в „Собраніи сочиненій“ Чужбинського не надруковано і де-що иньше з його творів. Нарештї коли-б які несподївані факти довели, що я помиляю ся і вірші „Не журю ся“ треба признати Шевченковими, то і тодї реґістровати їх треба до творів написаних р. 1846, а не 1860, як се зробили Наталка-Полтавка, а за нею і небіжчик Огоновський[3]).

В віршах: „Мій Боже милий! знову лихо!“ я зовсїм не бачу Шевченкової музи і дуже дуже жалкую, що не знаю і не вгадаю, з відкіль їх взято? Проф. Огоновський зареґістрував їх до часу між серпнем 1859 і сїчнем 1860. Автор віршів вболїває, що в ту саме годину, коли

„Ми заходились росковать
Своїм невольникам кайдани“,

тодї саме знов потекла „мужицька кров“ і „кати вінчані знов гризуть ся за маслак“.

Яка-ж того часу була така подїя? очевидно — якась межинародна війна, що викликала у поета отсе вболїваннє? Нїчого відповідного я собі не пригадую! І не з таким би млавим почутєм озвала ся Шевченкова муза проти війни, та ще найпаче, під годину сподїваного визволення крепаків — з одного боку, а з другого — під

[1]) Кобзарь т. 3 стор. 42 і 43.
[2]) Зоря 1892 стор. 85.
[3]) Кобзарь 1893 т. I стор. LXXX і т. 2 стор. 229.

годину того душевного настрою, в якому перебував Шевченко в осени р. 1859!

Згадаймо собі Шевченкові вірші того часу „Во Іудеї водні они“, згадаймо, як там огненним словом допікає, що

„Ми серцем голі до гола...
Раби з кокардами на лобі,
Лакеї в золотій оздобі,
Онуча, сьміте...“

Прирівняймо язик автора отсїх віршів і його мову, що йде просто з серця скрівавленого, прирівняймо їх до язика і мови „Мій Боже милий! знову лихо!“, і ми ніже на єдину хвилину не спинимо ся перед думкою, що останні вірші не Шевченкові.

Вірші: „В альбом“ і „Полуботко“, так само як і попередні, про які була у нас бесїда, нї змістом, нї тим паче формою не відповідають змісту і формі навіть слабійших Шевченкових творів. Коли в останнїх скрізь і завждї бє жива цївка смаку естетичного, музичної гармонїї і художницької поезиї, нїчого сего в перших (опріч — потроху — „Полуботка“) ми не спостерегаємо. На скільки в поезиях Шевченка сьвіжого почутя і енерґії, на стільки в наведених творах сухости та млавости.

Чи вжеж Шевченко вжив би так по російськи такого російського слова як „судьба“ або „вспоминає“ або такого акцентовання, яке чуємо в „Полуботку“: козáків, або „Вся Украина встала?“

Проф. Огоновський[1]), стоячи, хоч і не дуже, за автентичність „Полуботка“, яко Шевченкового твору, додає, що під Іваном Шевченко розумів Мазепу і пишучи „Полуботка“, користовав ся „Исторіею Русовъ“.

Що в „Полуботку“ Іван нїхто більш, як не гетьман Іван Мазепа, проти сього нїхто не змагати меть ся, але-ж се саме, опріч иньшого, і каже минї, що „Полуботка“ писав не Шевченко.

Хоча-б і як не переняв ся наш поет „Исторіею Русовъ“, але великої симпатиї до Мазепи у його не було і не могло бути, і не сказав би він, що

„Не заснула би нїколи
Козацькая слава,
Як би з шаблями при Йванї
Вся Україна встала“.

[1]) Кобзарь 1893 т. I стор. 308.

Шевченко тямив шляхецькі тенденциї Мазепи і яко прирожденний демократ, не спочував їм, тай не можна було їм спочувати. А політика і спонукання Мазепи і тепер ще не досить добре з'ясовані, і за нашого навіть часу не всї добре тямлять душу Мазепиних заходів. Тямив таки Шевченко навіть з „Исторіи Русовъ", чому „вся Україна" не пішла з Мазепою, і що коли-б і вся вона „з шаблями встала", то народня маса з того-б не богацько поживила ся. Тим то, здаєть ся минї, Шевченко взагалї в своїх творах не висловив нї лихого, нї доброго нїчого про Мазепу.

Нема у мене фактів, щоб давали минї право впевняти, хто саме автори: „В альбом" і „Полуботко", але коли я читаю сї вірші та ще пригадаю собі, що Чужбинський був великим альбомним віршомазом (гляньте в IX т. його творів!), а до „Полуботка" прирівняю „Павла Апостола"[1]) Руданьского, то так і бачу я, читаючи перше, Чужбинського з його деревяною поезиєю, а читаючи останне – Руданського з його подільським акцентованнєм, правобережними формами мови і з усїма иньшими прикметами його, яко поета.

III.

Дати, визначені в „Кобзарі" р. 1876 під поетичними творами Шевченка, написаними на засланню і після заслання, не вимагають великих поправок, одначе не всї вони здають ся минї певними і відповідними змісту творів, а инде стоять в супереці з певними фактами.

Розгляньмо хронольоґію кобзарських творів, тримаючись тих рубрик, які зроблено в „Кобзарі" 1876 і яких я тримав ся в першій частинї своєї працї.

Річ певна, що всї Шевченкові твори, написані на засланню до 12 мая р. 1848, писані в Орську, звідкіль поет не рушав нікуди від часу як дістав ся до Орська і до часу коли рушив з експедициєю Бутакова. Опріч того по всїх творах Шевченка того часу чуємо одну і ту саму ноту: туга за Україною, сум і журба на чужинї в неволї та скорботна безнадїйність!

Твори від 12 мая р. 1848 до листопаду р. 1849 писані десь в степу, під час експедициї, і нарештї всї твори з листопаду р. 1849

[1]) Правда 1888 вип. I стор. 57

до арешту Шевченка в другій половині квітня р. 1850, писані в Оренбурзї.

Таким чином і уважаючи на зміст і ясні вирази самого поета, творами, писаними в експедициї вже, я вважаю:

1) Добро у кого є господа". Тут виразно поет каже „Прийшли в Дарю, на якор стали".

2) „Анумо знову віршовать". В першому варіянті отсїх віршів стояло:

„Поки море виє
Та гризе високий берег".

Річ очевидна, що поет говорить про Аральське море, а на море експедиция Бутакова прийшла після 25 липня року 1848.

3) На Різдво. Тут дата визначена вповні самим поетом: 24 грудня р. 1848 Кос-Арал.

Нема указки на те, щоб визначити певною датою, якими віршами скінчив Шевченко своє перебуваннє в експедициї і з яких почав свої твори в Оренбурзї. Остання дата „над Аралом р. 1849" стоїть під віршами в I т. „Козацька доля" (стор. 283), і з сего-б можна гадати, що всї останнї вірші того року (ст. 284 - 312 т. I і ст. 127—140 т. II), яко не датовані вже Аралом, написані, як і всї вірші р. 1850, в Оренбурзї. Одначе не скрізь з такою думкою можна погодити ся. Зміст віршів: „Заросли шляхи тернами" показує, що вони писані ще в степу.

Під віршами р. 1850, „Хатина" (т. II стор. 150) стоїть дата „над Каспієм". Се очевидна і велика помилка. Біля Каспия Шевченко опинив ся 17 жовтня р. 1850 і попав під такий жорстокий та пильний догляд, що жадним чином йому не можна було там писати. Коли се вірші написані дїйсно р. 1850, так нї в якому разї не над Каспием, а в Оренбурзї, коли-ж над Аралом, так не р. 1850, а 1849 до листопаду.

Між віршами, зареґістрованими в рубрику: 1847 — друге півріче, 1848, 1849 і 1850 стрічаємо такі, що з того чи з иньшого приводу здають ся минї зареґістрованими не до відповідного часу:

1) В віршах: „Хиба самому написать", читаємо

„Либонь уже десяте літо,
Як людям дав я „Кобзаря".

Уважаючи, що перше виданнє „Кобзаря" було р. 1840, я реґістровав би отсї вірші до р. 1850, а не до 1848.

2) В віршах „Ми в купочці колись росли“ читаємо:

„Мене по волї і неволї
Носило всюди. Принесло
На старість ледве і до дому“.

Опріч того дальший зміст і розмова з братом показують, що під словом: „до дому“, поет розумів Кирилівку, куди на старости він приїздив р. 1859. З таким змістом віршів не написав би він 1848 р., сидячи в Орську. Очевидно, що вони написані р. 1859 після червня, може під час подорожи по Україні, а може і по приїздї знов до Петербургу, після 7 вересня 1859.

3. Зовсїм не відповідають р. 1848 вірші: „Готово! парус роспустили“. Прощаючись з „убогим Кос-Аралом“, поет дякує йому за те, що він „нудьгу заклятую розважав таки два лїта. Виходить, що се вірші написані після плавби р. 1849, себ то в кінцї вересня р. 1849.

4) Вірші „Мов за подушне обступили“ певнїйш буде з р. 1849 реґістровати до р. 1848, бо в осени р. 1849 поет наш „не гуляв вже по над Аралом“, а в жовтнї вертав до Оренбургу, куди й дістав ся з самого початку листопаду, осїнь же і зиму р. 1848 він перебував на Кос-Аралї.

5) Вірші „Як маю я журити ся“ Шевченко написав в листї до Бодянського 3 сїчня р. 1850[1]), тим то й треба їх перереґістровати з року 1849.

6) Вірші „Заступила чорна хмара“, як каже д. Науменко[2]), в маленькій Тарасовій книжечцї стоять останнїми за 1850 р., то й треба так їх реґістровати.

Скоро повіяло на Шевченка хоч аби якою волею, Муза його, „приспана“ Обручовим, знов, після 6½ річного сну, прокинула ся і дала нам дві поеми: в маю р 1857 в Новопетровському фортї „Москалеву криницю“, а 8 грудня в Нижньому Новгородї „Неофітів“.

Під віршами р. 1858 маємо спроможність визначити певні і повні дати: „Доля“, „Муза“ і „Слава“ написані 9 лютого в Нижньому Новгородї. Тут же написав Шевченко в часї між 21 лютого і 7 березїля „Зоре моя вечірняя“, що зовсїм не до ладу взято, яко засьпів до „Княжни“, зареґістрованою до р. 1847![3]) „Зоре моя“ має у себе певну дату року і місця, на жаден звязок з „Княжною“ не має указки і є окремим, самостійним твором.

Під віршами „Ляхам“ маємо дату „1858 14 марта“. Значить, написані вони в Москві, де тодї Шевченко[4]) був переїздом.

---

[1]) Кобзарь т. 3 стор 169.
[2]) ibidem стор. 175 -180.
[3]) Кобзарь 1876 т. 2 стор. 83
[4]) Кобзарь 1893 т. 3 стор. 181.

Вірші „Сон“ („На панщині пшеницю жала“) і „Я не нездужаю нїврокy“, написані — річ певна в Петербурзї, — з відкіль Тарас після 27 березїля р. 1858 і до самої своєї смерти виїздив тільки раз з початку червня до 7 вересня р. 1859[1]). Тим то усї вірші 1859—61 р. треба датовати Петербургом опріч тих, де виразно маємо иньшу певну ознаку місця їх написання. Останнїх вельми не богацько: а) Пісьня (присьвячена Черненкови): під сими віршами визначена була зовсїм вірна дата в „Хатї“[2]), де вони були надруковані вперше — „4 іюня 1859 Лихвин“. Тут дїйсно Шевченко був 4—9 червня[3]). З якої причини слово „Лихвин“ не вжито в „Кобзарі“ 1867 р., я не вгадаю! Далї б) „Ой маю я, маю“ в Пирятинї, г) „Минаючи убогі села“ і д) „Колись дурною головою“ в Черкасах, е) „Як би то ти Богдане пяний“ в Переяславі.

Зустрічаємо ще одно змаганнє — про час написання віршів:

„Посажу коло хатини
На спомин дружинї“,

датованих в „Кобзарі“ р. 1867 і 1876 однаково: „19 ноября 1859, Петербург“.

Д. Чалий[4]) каже, що отсї вірші прислав Тарас до Варфоломея Шевченка при листї на окремому платочку паперу, з приписом: „тільки що спечене, ще й не прохололо“.

Між листами Шевченка до Варфоломея я не знайшов жадної указки на те, щоб так воно було справдї, як каже д. Чалий. Усї Тарасові листи до Варфоломея були у мене в руках, але „шматочка“ з тими віршами при них не було, Варфоломей казав минї, що той шматочок „десь у його загубив ся“.

К. Ф. Юнґе подала звістку[5]), що ті самі вірші Тарас написав їй в альбом 6 грудня р. 1859, але се нї на волосину не має ваги на переміну дати „19 ноября“. Шевченко доволї часто, пишучи свої вірші в альбоми, або посилаючи їх в листах, чи окремо, підписував під ними час не першого їх написання, а час даного разу. Так було з його віршами: „Вечір“ і з иньшими. Трапляло ся, що одні і ті самі вірші він даровав кільком людям і кожен раз визначав ріжний час, час дарування, а не першого написання.

---

[1]) Основа 1862 кн. III лист до Варфоломея Шевченка.

[2]) Хата, друге виданнє стор. 90.

[3]) Дивись мій нарис про подорож Шевченка на Україну р. 1859 — Записки Наук. Т—ва ім. Шевченка т. XV.

[4]) Чалий — Жизнь и произведенія Шевченка стор. 169.

[5]) Вѣстн. Европы 1883, VIII стор. 842.

IV.

Прозаічні Шевченкові твори, написані мовою російською, по тих жерелах, де про їх була згадка, або в їх виданнях, датовано геть не однаково. А вже отсе саме, опріч иньших причин, доволї утрудняє певне улаштованнє хронольоґії що до сих творів, бо не легко впевнити ся, якому жерелу треба дати більш віри.

В „Основі", де М. Лазаревський подав звістку про твори Шевченкові, писані мовою російською, визначено час написання тільки під двома тай то під такими, що не мають для нас ваги. В Київському виданню отсих творів[1]), не під усїма їми стріваємо дати, і не можна зрозуміти, з якої причини видавник останнього, редакция „Кіевско-ї Старин-и", знехтовала дати показані в „Основі"? Коли се не простий звичайний недогляд, то тим більша шкода, бо на знехтованнє треба було якої-будь значної причини. От її то і цїкаво-б знати. В руках видавника були ті самі зшитки, про які оголошував Лазаревський в „Основі", отже в них і „Княгиня" і „Нещастний" показані з датами, хоч і не повними.

Розглядаючи прозаічні Шевченкові оповідання такими якими видала їх „Кіевская Старина", помічаємо, р а з, що опріч „Наймички" і „Варнака" нї під одним з них не визначено місця написання, д р у г е, що в справі хронольоґії усї девять оповідань треба подїлити на три катеґориї: а) такі, де зовсїм дати нема: „Княгиня", „Нещасний" і „Капитанша", б) такі, що мають дати не повні і в) такі, що під ними визначено повну дату. Дві останні катеґориї знов дїлять ся на двоє: з одного боку стоять такі, що дати під ними нї з чого не здають ся непевними, невірними; по другий бік бачимо такі оповідання, що постановлене під ними датованнє по перечитанню оповідань виразно показуєть ся невідповідним.

Що до місця написання оповідань, так тут не може бути й питання: майже кожде з них має такі виразні прикмети, що перечитавши оповіданнє, зараз бачиш, що автор писав його перебуваючи на другому засланню (17 жовтня р. 1850 до 2 серпня р. 1857), себ то в Новопетровському форті. В оповіданнях часто стрічаємо намальованими таких людей, такі події і вчинки, такі місцевости і характерні знаки їх, які авторови можна було бачити і спостерегати лишень на засланню, яких до заслання не було де йому зустріпути, а не бачивши не можна було змалювати їх так живо і так реально.

---

[1]) Основа 1862 кн. 3 стор. 142—143.

[2]) Поэмы, повѣсти и разсказы Т. Г. Шевченка, писанныя на русскомъ языкѣ, Кіевъ 1888.

На такі прикмети в „Наймичці“ я вказував уже в першій части своєї праці[1]), то й нема чого вертати ся до них.

В оповіданню „Варнак“ автор описав Ілецкую Защиту і такого варнака і його щоденне житє в „Защиті“, яких, не бувши на засланню, не можна списати так реально.

В оповіданню „Близнецы“ скрізь бачимо картини заслання: бачимо Орську фортецю, похід з експедицією Бутакова через Киргизький степ до Аральського озера-моря і т. д і т. д.

Оповіданнє „Нещастный“ дає нам коротенький опис теж Орської фортеці і той типічний примірник „нещастного“, якого Шевченко до заслання нїде не стрічав і який вперше зустрів в Орську[2]).

Навіть в „Художнику“ на стор. 353 стріваємо малюнок одної такої „сьвітської красуні“, яку автор бачив „далеко, далеко від людей цивілїзованих, в закутку (захолустьи почти необитаемомъ), де йому „довело ся чевріти доволї не короткий час“.

На те, що свої оповідання мовою російською Шевченко писав в Новопетровському, можна подати ще иньші доводи і спостереження. В „Близнецахъ“ він згадує вже Новопетровський форт. Перебуваючи в Орську і в Раимі або плаваючи по морю, Шевченкови не було — в Орську зручности, а в експедиції, як потім і в Оренбурзї — жадної потреби писати мовою російською. Писати сїєю мовою свої твори на засланню він став через те, що рідною мовою не дозволяли писати, а потреба писати була велика і не вдовольнити її було-б новою мукою задля поета. Доки перебував Шевченко в Орську, йому, і то з великою труднацією, можна було писати вірші в маленькій книжечцї, яку легко було ховати за холявою, а зшитку в кілька аркушів за халявою не сховати так, щоб дозорцї того не помітили. З того ж часу як Шевченко рушив з Орська в експедицию і до самого арешту його р. 1850 він de facto орудовав повною волею писати і писав свої твори за увесь той час мовою рідною, не маючи жадної потреби уживати чужої мови. З часу арешту і до кінця р. 1853 не було у його жадної спроможности писати нїякою мовою. Потім дано дозвіл писати мовою російською і під доглядом та цензурою офіцерів. З сього він і користовав ся, аж доки не позбув ся сїєї цензури, а тодї (май 1857) зараз же кинув писати оповідання російською мовою і став писати своєю рідною („Москалева криниця“).

---

[1]) Дивись: Проба улаштовання хронольоґії до творів Шевченка стор. 13. Записки Наук. т. ім. Шевченка том VIII.

[2]) Поемы, повѣсти и разсказы стор. 694 і Кобзарь т. 3 стор. 27.

Таким чином знати, що оповідання мовою російською Шевченко написав на засланню, в Новопетровському форті і уживати в писаннях мови російської він був зневолений забороною уживати своєї рідної мови.

Я вже казав, як чудно читати запевнення київського професора Петрова і ин., що „Варнака“ і „Наймичку“ Шевченко написав ще до заслання мовою російською і вони, мовляв, стали йому „первообразами“ поем з тими назвами, написаних „впослѣдствіи по малорусски..“ Особливо чудно се читати у такого автора, що сам же рекомендує „для обрисовки взглядовъ“ Шевченка, читати його „Дневникъ“ та листи.

Хто справді читав Шевченків журнал і листи, той ніколи-б не сказав того, що вимовлено в Передмові до творів Шевченка мовою російською, виданих редакциєю „Кіевскої Старини“, а саме, що у Шевченка було „естественное стремленіе писать на общелитературномъ (тоб то російськім) языкѣ...“

З тих самих жерел, на які вказує автор Передмови („Предисловія“), ми відаємо зовсїм що иньше, супротилежне цїлком тому, що твердить „Предисловіе“. З листів Шевченка знаємо, що „общелитературну“ мову, якою був написав свою „Слѣпую“ і ин., він уважав мовою черствою, твердою, кацапською[1]) і вболївав, що писав нею. Знаємо, що він писав нею на те, щоб „не казали москалї, що він їх мови не знає[2]) Знаємо таким чином, що писати мовою „общелитературною“ Шевченка примусили — першим разом (до заслання) „общелитературна“ критика, а другим (на засланню) начальство військове і тяжкі обставини зневоленого житя в казармі. Так не вжеж се було у поета „естественное стремленіе?“ Не збагну я яким же чином могло бути у Шевченка „естественное стремленіе“ писати мовою „черствою, твердою, кацапською?“ Цікаво-б було, коли-б речники отсего антиприродного „стремленія“ подали свої доводи, а доки їх нема, мусимо те „стремленіе“ Шевченка признавати нещасливою вигадкою.

Вказавши місце і загальний час написання Шевченком оповідань мовою російською: Новопетровський форт від кінця 1853 до початку 1857, спробуймо визначити більш-меньш докладно певний час написання кожного з девятьох оповідань.

Відаємо, що писати оповідання мовою російською Шевченко почав мало що не під кінець р 1852, за житя ще коменданта Маєвського. Певна річ, що першими оповіданнями його були „Кня-

[1]) Див Зоря 1894 ч. 5, лист до Кухаренка.

[2]) Основа 1862 кн. 5 лист до Тарновського.

гиня“ і „Варнак“. Відаємо далї, що під сам кінець того року Маєвський помер. Новий комендант Усков прибув на весні р. 1853. Проти його Шевченко був упереджений і певна річ — хапав ся скінчити свої оповідання і переслати їх, доки ще не приїхав Усков.

З листів Тарасових до Залєского 21 квітня і 20 мая 1853[1]) знати, що він ще 21 квітня, і певна річ – через руки, переслав до Залєского „Княгиню“ і „Варнака“, просячи, щоб перечитав їх, полагодив, віддав переписати і відослав в Петербург до художника Осіпова, щоб там „спожили як відомо“, тоб то надруковали.

З сього і бачимо, що дата 1853 під „Княгинею“ зовсїм певна, а дата під „Варнаком“ „1845 Кіевъ“ падає, так само як падають і гадки автора наведеного в горі „Предисловія“ о „первообразѣ“ „Варнака“ російського за для „Варнака“ українського. Трохи чудно, що „Кіев. Стар.“, друкуючи те „Предисловіе“ р. 1888, не звернула уваги на листи Шевченка до Залєского, надруковані нею ще р. 1883!

Відаючи, що „Наймичку“, Шевченко читав Усковим в кінцї р. 1853, або з початку р. 1854, бачимо, до всього того, що було вже мною висловлено про час і місце написання сього оповідання, новий доказ фіктивности дати під нею „25 лютого 1844 Переяслав“.

Минї здаєть ся, що після написання „Княгинї“ і „Варнака“ Шевченко, запевнившись, що новий комендант людина добра і не тілько не боронить, а сприяє йому писати, переняв ся думкою в оповідання свої заводити епізоди з власного житя, але заводити їх так обережно, щоб не можна було людям нї трохи не знайомим з житєм його вгадувати, про кого саме в тих епізодах веде він річ. Тримаючись такої думки, він зараз після „Наймички“ пише оповіданнє „Музикант“ (починає його 28 листопаду 1853, кінчить 15 січня р. 1854)[2]) і тут показує нам яскравий малюнок безталанної долї крепаків взагалї, а найпаче таких, як і він сам, — надїлених великими талантами, і разом з тим подає епізод з свого житя за той час, коли він був вже співробітником Київської комісиї і подорожував по Прилуцькому повіту.

Сьмілївійш виступає він в „Художнику“, коли вже дано йому дозвіл писати під доглядом, коли цар Микола помер і коли в Росиї повіяло теплїйшим вітром. Одначе і тут, як і в „Близнецах“, бачимо ще велику обережність. Вона минї зрозуміла. Шевченкови хотїло ся не тільки писати, але й друковати свої твори. Одначе він тямив, що такого дозволу йому, доки він на засланню,

---

[1]) Кіев. Стар. 1883 кн. I стор. 167.

[2]) Основа 1862 кн. III стор. 142.

ніхто опріч царя не може дати. Він примірковує твори свої підписувати прибраним йменем: „Дармограй“, а щоб і під псевдонїмом не пізнали його, він, пишучи, закриває людей, як у „Художнику“ — Гребінку, а інколи і певний час вчинків, як у Близнецах.

Під „Художником“ визначена певна дата — 1856 і в „Основі“ і в київському виданню, але під „Близнецами“ року нема, тільки місяцї: початок 10 червня, кінець 21 липня, як само і під „Капитаншею“ „15 березїля“. Уважаючи на дату під „Несчастнымъ“ 20 лютого р. 1855, можна гадати, що „Капитанша“ і „Близнецы“ написані в часї між „Нещастним“ і початком „Художника“ – 25 сїчня р. 1856, тоб то в 1855.

Під оповіданнем „Прогулка съ удовольствіемъ и не безъ морали“ показано не однакові дати. В „Основі“ Лазаревський каже, що під першою частиною оповідання, переписаного не Шевченком, стоїть: „30 Ноября 1856“. Дата другої частини не показана. В виданню „Кіев. Старини“ під першою частиною нема дати, а під другою стоїть: „1858 февраля...“

Дата, показана Лазаревським, найменьшої непевности не викликає. Першу частину сього оповідання, з назвою Матроз, Шевченко відослав до Лазаревського яко оповіданнє Дармограя, і в листї 8 грудня р. 1856[1]) прохав полагодити де-які помилки, зроблені автором, і додав, що коли і буде друга частина сього оповідання, так дуже не скоро.

Перебуваючи в Нижньому Новгородї, Шевченко перемінив назву оповідання[2]) на ту, з якою воно і надруковано, і „довів його до краю“ 14 лютого р. 1858[3]). Таким чином дату під другою частиною сього оповідання треба полагодити так: „1858 февраля 14 Нижнїй Новгород“.

Скінчивши працю свою коло нарисів з житя ґенїя нашого слова, вважаю не зайвим додати ось що. Починаючи свою роботу, я гадав скінчити її не далї, як за два роки, а тим часом вона страшенно затягла ся. Спричинило ся сьому длявість і неохота де-кого з тих людей, до яких мусїв я вдавати ся з тими чи иньшими питаннями. Длявість доходила до того, що напр. на питання, зроблені мною ще р. 1892, я приняв відповідь лишень в лютому сього року. А що до неохоти, викликаної незрозумілою минї опаскою якоїсь

[1]) Основа 1862 кн. III.

[2]) Кобзар т. 3 стор. 138.

[3]) ibidem 172.

„конкуренциї“, або иньшим чимсь, так про се ліпше мовчати. Досить сказати: що такої длявости, неохоти, а часом і супротидільности, якої я зазнав в своїй роботї, я нїколи не сподївав ся... А про те вони саме і затягли мою роботу на такий довгий час, спричинили ся тому, що чимало деяких звісток з житя Шевченка, не можна вже було минї позаводити до нарисів, викликали инде прогалини, инде противоріч і нарештї примусили мене відступити від мого первістного пляну. Я гадав: списавши нариси про житє Шевченка переважно околишне, зараз же писати історию його творчости, а на сам кінець — критичний розгляд його творів. Тим то в нарисах я не зупиняв ся довго коло лїтературної дїяльности поета, сподїваючись говорити про неї широко в історії творчости... На лихо минї, ще й недуг мій і повний підупад здоровя дали себе знати ранїйш нїж я скінчив нариси і запевнили мене в неспромозї довести свою працю до краю по такому пляну, який я примірковав. Але я зробив усе те, що спроможно було зробити при усїх лихих умовах і обставинах, які довело ся минї зустріти, і сподїваю ся, що праця моя не зайва і придасть ся тому, хто возьметь ся списати повну житепись Шевченка, історию його творчости і аналїз творів його.

Любо минї на отсїм місци висловити подяку щиру людям, що таким чи иньшим робом сприяли і запомогли моїй роботї; не іменую їх єдине через те, щоб не зачепити нї чиєї скромности.

У Київї 12/24 березїля р. 1897.